UDK 37.013.42:069.01

MUZEY ETNOGRAFIYA BO‘LIMI MATERIALLARI ASOSIDA YOSH AVLOD TARBIYASIDA FANLARARO INTEGRATSIYA: TARIX, SAN’AT VA MAHALLIY URF-ODATLARNI UYG‘UNLASHTIRISH TAJRIBASI

Turaxonova Zarifa Ashurovna,
“Termiz” davlat muzey-qo‘riqxonasi
San’at va etnografiya ilmiy bo‘limi bosh mutaxassisi

Globallashuv va raqamlashuv sharoitida yosh avlodning axborot muhiti tubdan o‘zgarmoqda. Bugungi o‘quvchi bilimning katta qismini ekran orqali oladi, milliy madaniyat esa unga ko‘pincha darslikdagi mavhum ma’lumot sifatida yetib keladi. Natijada an’anaviy hunarmandchilik, marosimlar va oilaviy qadriyatlar bilan bevosita, jonli aloqa zaiflashadi. Bu holat ta’lim va tarbiya jarayonida madaniy merosni faol, hissiy va amaliy tarzda o‘rgatish zaruratini kuchaytiradi.

Madaniy meros masalasi xalqaro darajada ham ta’lim bilan bog‘liq holda qaraladi. YuNESKOning 2003-yilgi “Nomoddiy madaniy merosni saqlash to‘g‘risida”gi konvensiyasi merosni avloddan avlodga yetkazishning muhim yo‘llaridan biri sifatida rasmiy va norasmiy ta’limni ko‘rsatadi [1]. O‘zbekiston qonunchiligida ham ta’lim jarayoni bilim berish bilan birga shaxsni tarbiyalashni ko‘zda tutadi [2], madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish tartibi esa alohida qonun bilan belgilanadi [3]. Shu jihatdan muzeylar, xususan, etnografik kolleksiyalar saqlanadigan bo‘limlar ta’lim muassasalarining tabiiy hamkori bo‘lish imkoniyatiga ega.

Biroq amaliyotda etnografiya bo‘limlari ko‘p hollarda saqlash va namoyish etish vazifasi bilan cheklanib qoladi, ularning ta’limiy-tarbiyaviy salohiyati esa tizimli va fanlararo yondashuv asosida yetarlicha ochilmaydi. Muzey etnografiya bo‘limi materiallari asosida tarix, san’at va mahalliy urf-odatlarni uyg‘unlashtiruvchi integrativ yondashuvni asoslash va uni amaliyotga joriy etish yo‘llarini ko‘rsatish mazkur tadqiqotning asosiy maqsadini tashkil etadi. Buning uchun muzey pedagogikasining nazariy asoslarini tahlil qilish, etnografik buyumning ta’limiy imkoniyatlarini aniqlash, fanlararo integratsiya modelini taklif etish hamda amaliy muammolar va ularning yechimlarini ko‘rsatish vazifalari belgilandi.

Zamonaviy muzey pedagogikasida o‘rganish tayyor bilimni qabul qilish emas, balki ma’no yaratish jarayoni sifatida talqin etiladi. G. Xeyn muzeyda konstruktivistik yondashuvni asoslab, bilim o‘quvchi tomonidan o‘z tajribasi va oldingi tasavvurlari asosida qurilishini, muzey esa bunga sharoit yaratishini ta’kidlaydi [4]. E. Xuper-Grinxill muzey ekspozitsiyasini tomoshabin ishtirok etadigan izohlash jarayoni sifatida ko‘radi va buyum ma’nosi tomoshabinning tajribasiga qarab turlicha talqin qilinishi

mumkinligini ta’kidlaydi [5]. J. Falk va L. Dirking o‘rganishni shaxsiy, ijtimoiy va jismoniy kontekstlarning kesishuvida ro‘y beradigan jarayon deb hisoblaydi [6].

D. Kolbning tajribaviy ta’lim jarayoni — aniq tajriba, kuzatish va mulohaza, mavhum tushuncha hosil qilish hamda faol sinov — muzey mashg‘ulotini tashkil etishda asos bo‘lib xizmat qiladi [7]. L. Vigotskiy esa bilimning ijtimoiy o‘zaro ta’sir va madaniy vositalar orqali shakllanishini ta’kidlagan [8]. Etnografik buyum aynan shunday madaniy vosita vazifasini bajarishi mumkin. Tadqiqotda tavsifiy-tahliliy va qiyosiy usullar, tizimli yondashuv hamda muzey amaliyotini kuzatish tajribasidan foydalanildi.

Etnografik buyum o‘quv jarayonida bir necha qatlamda o‘rganilishi mumkin. Birinchisi, moddiy qatlam bo‘lib, buyumning materiali, yasalish texnikasi va vazifasini o‘z ichiga oladi. Ikkinchisi, ramziy qatlam bo‘lib, naqsh, rang va shakl orqali ifodalangan ma’noni anglatadi. Uchinchisi, ijtimoiy qatlam bo‘lib, buyumni kim, qaysi hududda, qanday marosim yoki turmush sharoitida yaratgani va ishlatgani bilan bog‘liq. Ushbu uch qatlamning birgalikda o‘rganilishi buyumni “jim eksponat”dan ta’lim manbaiga aylantiradi.

Misol tariqasida suzanani olish mumkin. Suzana O‘zbekistonning ko‘plab hududlarida, jumladan, Surxondaryo vohasida ham uchraydigan, qo‘lda kashta tikilgan matodir. U oilaviy va to‘y marosimlari, kelin sepi bilan bog‘liq bo‘lib, undagi naqshlarda quyosh, oy, o‘simlik va anor kabi timsollar uchraydi. Bunday buyum haqida so‘z yuritganda o‘quvchi hunarmandchilik texnikasi bilan birga xalqning dunyoqarashi, go‘zallik haqidagi tasavvurlari va oilaviy qadriyatlarini ham anglab boradi. Shunga o‘xshash imkoniyat kulolchilik buyumlari, milliy kiyimlar, zargarlik buyumlari va to‘qimachilik namunalarida ham mavjud.

Nomoddiy meros ham ta’lim vositasi bo‘la oladi. Boysun madaniy makoni YuNESKOning nomoddiy madaniy meros Reprezentativ ro‘yxatiga kiritilgan [9]. Bunday meros namunalarini ekspozitsiyada foto, audio va video materiallar orqali namoyish etish, an’anaviy qo‘shiq, doston va marosimlarni o‘quvchilarga tushunarli shaklda yetkazish mumkin.

Taklif etilayotgan model bitta etnografik buyumni bir necha fanning umumiy o‘rganish obyekti sifatida ko‘radi. Masalan, suzana misolida tarix fanida uning paydo bo‘lishi, hududiy an’analari, oila va marosimlardagi o‘rni o‘rganilib, tarixiy tafakkur va manbaga tanqidiy yondashuv ko‘nikmalari shakllantiriladi. Tasviriy san’at darslarida kompozitsiya, rang uyg‘unligi va naqsh turlari tahlil qilinib, badiiy did hamda kuzatuvchanlik rivojlantiriladi. Ona tili va adabiyot fanlarida buyum va naqshlarning mahalliy nomlari, ular bilan bog‘liq maqol va allalar o‘rganilib, nutq madaniyati va lug‘at boyligi rivojlantiriladi. Matematika fanida naqshlardagi simmetriya, geometrik shakllar va proporsiyalar tahlil qilinib, mantiqiy fikrlash va fazoviy tasavvur shakllantiriladi. Texnologiya fanida mato, ip, bo‘yoq va tikish texnikalari bilan ishlash orqali mehnat madaniyati va amaliy ko‘nikmalar rivojlantiriladi. Tarbiya va ma’naviyat yo‘nalishida esa ustoz-shogird an’anasi, oilaviy

qadriyatlar, hurmat, mas’uliyat va milliy o‘zlikni anglash masalalariga e’tibor qaratiladi.

Model uch bosqichda amalga oshiriladi va Kolb sikliga tayanadi [7]. Birinchi, tayyorgarlik bosqichida o‘qituvchi sinfda mavzuni kirish sifatida bayon qiladi va o‘quvchilarga kuzatish topshiriqlarini beradi. Ikkinchi bosqich muzey mashg‘uloti bo‘lib, o‘quvchilar buyumni bevosita kuzatadi, savol beradi, muzey xodimi bilan muloqot qiladi, imkon bo‘lsa, usta ishtirokidagi amaliy mashg‘ulotda qatnashadi. Uchinchi, yakuniy bosqichda o‘quvchilar olgan tasavvurlarini loyiha, chizma, insho yoki taqdimot shaklida umumlashtiradi va o‘z fikrini bildiradi.

Fanlararo modelni amalga oshirishda muzey ta’limining turli shakllaridan foydalanish mumkin. Muzey darsi o‘quv dasturidagi aniq mavzuga bog‘lanadi; unda buyumni kuzatish, savol-javob va qisqa amaliy topshiriq uyg‘unlashadi. Tematik ekskursiya kengroq auditoriyaga mo‘ljallangan bo‘lib, ekspozitsiya bilan umumiy tanishtiradi. Ustaxona yoki mahorat darsi o‘quvchiga hunarmandchilikning biror elementini, masalan, oddiy naqsh tikish yoki loydan sodda buyum yasashni amalda sinab ko‘rish imkonini beradi. Ko‘rgazma-loyiha o‘quvchilarning o‘z ishlarini namoyish etishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ularni muzey jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. O‘qituvchilar rahbarligida oila, mahalla va ustalar bilan suhbatlarga asoslangan kichik etnografik izlanishlar esa o‘quvchiga meros manbasini o‘z hududida topish tajribasini beradi.

Raqamli vositalar an’anaviy ekspozitsiyani inkor etmaydi, balki uni to‘ldiradi. Kolleksiyalarning raqamli katalogi, buyumlarning yuqori aniqlikdagi fotosuratlari va uch o‘lchamli (3D) modellari masofadan o‘rganish imkonini beradi, bu esa muzeyga kelishi qiyin bo‘lgan hududlardagi o‘quvchilar uchun ayniqsa muhim. QR-kod orqali ekspozitsiya yonida qo‘shimcha izoh, usta bilan suhbat yoki marosim videosini taqdim etish mumkin. Shu bilan birga, raqamli materiallar buyum bilan bevosita, hissiy aloqani almashtira olmaydi: ular tayyorgarlik va yakuniy bosqichlarda yordamchi vosita bo‘lib, asosiy tajriba buyum bilan jonli uchrashuvda olinishi kerak.

Etnografik materiallarning tarbiyaviy ahamiyati bir necha yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, hunarmandchilik buyumi orqali mehnat va mahorat qadrlanadi, o‘quvchi ustoz-shogird an’anasini, bilim va tajribaning avloddan avlodga o‘tishini tushunadi. Ikkinchidan, marosim va urf-odatlar bilan tanishish oilaviy qadriyatlar, keksalarga hurmat, mehmondo‘stlik va mahalla hamjihatligi kabi tushunchalarni hayotiy misollar bilan mustahkamlaydi. Uchinchidan, mahalliy madaniyat bilan tanishish milliy o‘zlikni anglashga yordam beradi, shu bilan birga boshqa xalqlar madaniyatiga hurmat bilan qarash ko‘nikmasini ham shakllantiradi, chunki etnografik yondashuv madaniyatlarni qarama-qarshi qo‘ymay, ularning o‘ziga xosligini ko‘rsatadi.

Shuni ham qayd etish kerakki, tarbiya ko‘pincha nasihatdan ko‘ra tajriba orqali kuchliroq ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchi qo‘lida kashta ignasi yoki loy bilan ishlab

ko‘rganda ustaning mehnati qanchalik murakkab ekanini his qiladi va bu his ma’ruzadagi gapdan ko‘ra chuqurroq iz qoldirishi mumkin.

Taklif etilgan modelning samaradorligini baholash uchun uch guruh ko‘rsatkichdan foydalanish maqsadga muvofiq: bilim, ko‘nikma va munosabat. Bilim ko‘rsatkichi doirasida o‘quvchining buyum tarixi, vazifasi va ma’nosini to‘g‘ri tushuntira olishi mashg‘ulotdan oldin va keyin qisqa test yoki og‘zaki so‘rov orqali aniqlanadi. Ko‘nikma ko‘rsatkichi kuzatish, tahlil qilish, buyumni boshqa fanlar bilan bog‘lash va fikrni asoslash qobiliyatlari orqali loyiha ishlari hamda kuzatuv varaqalari asosida baholanadi. Munosabat ko‘rsatkichi esa milliy merosga, mehnatga va ustaga hurmat, shuningdek, muzeyga qiziqish kabi jihatlarni refleksiya insholari va suhbatlar orqali aniqlash imkonini beradi. Bunday baholash natijalari modelni takomillashtirish uchun ham asos bo‘ladi.

Ushbu yondashuvni joriy etishda mavjud muammolarni hal etish uchun muzey va ta’lim muassasalari o‘rtasida yillik hamkorlik rejasini tuzib, uni o‘quv rejasi bilan bog‘lash, o‘qituvchilar va muzey xodimlari uchun qo‘shma seminarlar o‘tkazish, etnografik mavzular bo‘yicha o‘quv-metodik qo‘llanma va ish daftarlari tayyorlash, ekspozitsiyada interaktiv hudud hamda usta ishtirokidagi ustaxonalar tashkil etish, QR-kod orqali qo‘shimcha audio va video ma’lumot taqdim etish tavsiya etiladi.

Muzey etnografiya bo‘limi materiallari yosh avlod ta’limi va tarbiyasida muhim resurs bo‘lib, ularning samaradorligi fanlararo yondashuv qo‘llanilganda ortadi. Bitta etnografik buyum tarix, san’at, til, matematika va texnologiya fanlarini bog‘lab, o‘quvchiga milliy merosni yaxlit tizim sifatida anglash imkonini beradi. Taklif etilgan uch bosqichli model muzey va ta’lim muassasalari hamkorligini muvofiqlashtirish, tarbiyaviy jarayonni amaliy tajriba bilan boyitish uchun asos bo‘lishi mumkin. Kelgusidagi tadqiqotlarda modelning samaradorligini aniq o‘quvchi guruhlarida sinab ko‘rish va natijalarni miqdoriy hamda sifat jihatidan baholash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris, 2003.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonuni. 2001-yil 30-avgust.

4. Hein G. E. Learning in the Museum. London: Routledge, 1998.

5. Hooper-Greenhill E. Museums and the Interpretation of Visual Culture. London: Routledge, 2000.

6. Falk J. H., Dierking L. D. Learning from Museums: Visitor Experiences and the Making of Meaning. Walnut Creek: AltaMira Press, 2000.

7. Kolb D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1984.

8. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

9. UNESCO. Cultural Space of Boysun District. Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, 2008.

10. U.D. Kadyrov, GU Kadyrov. DRUG ADDICTION AS A SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PROBLEM. SCIENCE AND INNOVATION, INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL 3 (ISSUE 3), 80-83.

11. U.D. Qodirov, I.I. Khojiboev, A.E. Turakhanov, A.S.Nurmamatov. Psychological Factors In The Development Of Professional Competences Of Trainees Increasing Qualification In The System Of Public Education. European Journal of Molecular & Clinical Medicine 7 (3), 3836-3843.

12. У.Д.Кадыров, К.Х. Авазов. Современные аспекты формирования сознания личности в обеспечении устойчивого развития общества. Интернаука, 53-54.